

ДЫНАМІКА СЮЖЭТА САЛДАЦКАЙ ПЕСНІ XIX СТАГОДДЗЯ Ў СУЧАСНАЙ ВУСНАЙ ТРАДЫЦЫІ

Н. А. Гулак

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў
Мінск, Рэспубліка Беларусь
hulaknasta@gmail.com*

Прадметам даследавання з’яўляецца дыяхранічная трансляцыя песні “Под зеленою ракитой”, распаўсюджанай у казацка-салдацкай субкультуры XIX ст. У XX ст. гэты твор атрымаў значную ідэйную перакадзіроўку і як народны ўвайшоў у масавую песню новага часу. Сёння пад назвай “Черный ворон” актуальны рэдукаваны варыянт старога сюжэта.

Ключавыя словы: фалькларыстыка; салдацкая песня; казацтва; сюжэт; лірыка.

PLOT OF THE SOLDIER’S SONGS OF THE 19TH CENTURY: DYNAMICS IN MODERN ORAL TRADITION

N. A. Hulak

*Belarusian State University of Culture and Arts
Minsk, Republic of Belarus
hulaknasta@gmail.com*

The subject of research is a diachronic transmission of the song “Under the Green Willow”, which was common in the Cossack-soldier subculture of the 19th century. In the 20th century, the text underwent a significant ideological recoding. In the present day, “Under the Green Willow” is seen as a folk song and belongs to mass culture. A reduced version of the song is known as “Black Crow”.

Key words: folk studies; soldier’s song; Cossacks; plot; lyrics.

У беларускай фалькларыстыцы існуе пэўная недаасэнсаванасць салдацкага наратыву, што абумоўлена ўсталяванай трактоўкай беларусаў XIX ст. як грамадства традыцыйнага, аграрнага тыпу, а беларускай культуры – як сялянскай. Познія эпічныя творы, сярод якіх салдацкія, рэкруцкія, казацкія песні, інтэрпрэтуюцца даследчыкамі Г. Пятроўскай (1980-я гады), Л. Луц, Л. Нямовай пераважна ў кантэксце сямейна-бытавой лірыкі, акцэнт робіцца на семантыцы рэкруцкай песні. Каментаванне тэкстаў вядзецца праз выяўленне сведчанняў сацыяльнай несправядлівасці, якія трактуюцца як выражэнне ў познетрадыцыйнай народнай песнятворчасці ідэй сацыяльнага пратэсту. Пры слухнасці многіх тэзісаў, сцверджаных у айчыннай навуцы, іх развіццё і паглыбленне павінна весціся праз асэнсаванне новых аб’ектаў фалькларыстычнага даследавання. Разгледзім, кажучы словамі І. Цішчанкі, “жыццё песні”¹ “Под зеленою ракитой”, распаўсюджанай у казацка-салдацкай субкультуры XIX ст.

У каментарых зборнікаў салдацка-казацкай песні, на папулярных сэрвісах паведамляецца, што аўтарам тэксту “Под зеленою ракитой” (далей – ПЗР) з’яўляецца ўнтэр-афіцэр Неўскага пяхотнага палка Мікалай Вяроўкін, які прайшоў руска-персідскую вайну

¹ Праца І. К. Цішчанкі “Жыццё песні” (1984), прысвечаная песні “Бывайце здаровы” (муз. І. Любана на словы А. Русака).

² А-PESNI песенник анархиста-подпольщика [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://a-pesni.org/army/podrakit.php> – Дата доступу: 20.10.2021.

1826–1828, руска-турэцкую вайну 1828–1829 і Польскае паўстанне 1830–1831 гадоў¹. Самадзейны аўтар, Вярхоўкін склаў некалькі салдацкіх песень, якія сталі агульнавайсковымі. Частка з іх была апублікавана ў 1837 годзе ў XX томе “Библиотеки для чтения” [3, с. 83–94]. Але ПЗР сярод іх па нейкіх прычынах няма, магчыма, з-за “настрою пасівізму” (тэрмін А. Суркова), якія гучаць дысанансам у вернападданніцкай, ура-патрыятычнай творчасці вэтэрана некалькіх войнаў, унтэр-афіцэра пяхотнага палка.

У аснове ПЗР ляжыць верш “Рацены русский воин”, напісаны Вярхоўкіным 14 мая 1831 года пасля бітвы пад Астралёнкай² (надрукаваны ў выданні “Русский инвалид”, 1831): *“Под зеленою ракитой / Русский на поле лежал, / И к груди, итыком пробитой, / Медный крест свой прижимал. // Кровь лилась из свежей раны / На истоптанный песок, / И уже слетались враны, / Чужа лакомый кусок... // Вдруг раздался крик военный, / Снова грянул жаркий бой, / И, к раките прислоненный, / Услыхал его герой. // Услыхал и приподнялся, / Как мертвец среди могил; / Услыхал, за шапку взялся, / Но упал, лишенный сил. // И на лезвие булата / Посмотрел, войной горя, / И последний вздох солдата / Был за Русь и за Царя. // Так орел шумит крилами / Слыша крик орлов других; / Но, захваченный ловцами, / Не летит на вызов их”* [2].

Такім чынам, агульнапрынятая версія паходжання ПЗР можа быць акрэслена як *аўтарская* (пры гэтым неабходна адзначыць, што ў тэксталагічнай гісторыі твора ўзгадваецца імя і іншага аўтара [6]). На наш погляд, версія *запозычання* з’яўляецца больш пераканаўчай. Сюжэты лірычных песень ці песень баладнага складу пра гібель казака ў баі з туркамі (смерць малайца на полі бою) па свайму ідэйна-вобразнаму плану і паэтыцы арганічны класічным традыцыям народнай лірыкі. Адзін з такіх сюжэтаў, верагодна, і быў “счытаны” з народнага рэпертуару Мікалаем Вярхоўкіным і аздоблены элементамі “высокага стылю” ў адпаведнасці з аксіялогіяй і эстэтыкай унтэр-афіцэра. Напрыклад: *“Вдруг раздался крик военный, / Снова грянул жаркий бой; / И на лезвие булата / Посмотрел, войной горя, / И последний вздох солдата / Был за Русь и за Царя”*. Таксама запозычаным з казацкай культуры з’яўляецца рэфрэн “Любо, братцы, жить!” у творы Вярхоўкіна “Песня после ученья” [3, с. 92–94].

Меркаванні адносна трансфармацыі тэксту маюць гіпатэтычны характар, што абумоўлена надзвычай шырокім варыятыўным полем дадзенага сюжэта, аднак можна сцвярджаць, што першапачатковае засваенне і распаўсюджанне песні абумоўлена яе карэляцыяй з народнапесеннай традыцыяй, у якой канцэпты *род/сям’я, вайна, смерць на чужыне, смерць без пахавання, апошні наказ, развітанне салдата з жонкай* маюць вялікі сяміятычны патэнцыял.

Верагодна, першая пераказзіроўка ПЗР адбылася ў другой палове XIX ст., калі песня ўвайшла ў рэпертуар шырокіх салдацкіх і казацкіх мас. Уласцівы арыгіналу вернападданніцкі пафас знік, сюжэт узбагаціўся выключна прадуктыўным міфапаэтычным матывам *жаніцьба як смерць*, архаічная аснова якога палягае ў прагматыцы ініцыяльных практык. Матыў *салдат жэніцца з сырой зямлёй/шапкай/куляй/асінай* стаў *locus communis* салдацка-казацкай лірыкі. Прыклад з салдацкага спеўніка часоў Першай сусветнай і Грамадзянскай вайны: *“Я женился, повенчался / В чистом поле под кустом. / Первая сваха – шапка остра / Угощала точно мать. / А невеста – пуля метка / Прямо в грудь ко мне впиалась. // Взял приданое большое – / Много лесу и лугов, / Деревушку небольшую / С Петроградский городок”* [8, с. 476].

У войнах XX ст. ПЗР працягвала існаваць і падвяргалася перапрацоўцы [5, с. 1071]. У ператэкстоўках змяняліся несюжэтаўтваральныя элементы, што можа быць вызначана як “пастаянная вібрацыя тэксту” (тэрмін К. Чыстова). Напрыклад: *“Под ракитой склоненной / Русский раненый лежал. / Он к груди своей пронзенной / Орден красный прижимал”* [5, с. 930]; *“Под ракитой зеленой / Красный командир лежал, / На груди его высокой / Орден боевой блистал”* [6, с. 73] і інш. Пры гэтым вобразная, эмацыйная тканіна песні заставалася недатыкальнай.

Другая пераказзіроўка твора выразілася як усталяванне ў народнай спеўнай традыцыі асацыятыўнай сувязі ПЗР з чырвонаармейскай тэматыкай Грамадзянскай вайны. Асабліваю ролю ў распаўсюджанні і папулярнасці песні ў савецкі час адыграла яе выкарыстанне

¹ У польскай гістарыяграфіі – Powstanie listopadowe, у расійскай – польская кампанія.

² Ostrołęka – горад у Мазавецкім ваяводстве Польшчы.

³ В. Крупианская, С. Мінц, В. Гусеў указваюць на каментар Б. Пуцілава да зборніка “Песни гребенских казаков” (1946). Паводле Б. Пуцілава, ПЗР была вельмі папулярнай сярод рускага казацтва, ёсць сведчанні, што аўтарам тэксту з’яўляецца ад’ютант П. Л. Ушэнкін.

ў знакамітым фільме “Чапаеў”, 1934 (мелодыя служыла лейтматывам кінакарціны). Адзначым, што ў семантычным полі міфалагізаванага вобраза Чапаева яна гучыць ужо як “Черный ворон” (далей – ЧВ) – любімая песня легендарнага чырвонага камандзіра. Такім чынам, у першай палове XX ст. матыў звароту салдата да чорнага ворана разгарнуўся ў самастойны лірыка-драматычны маналог смяротна параненага і стаў сюжэтаўтваральным, замацаваўшыся ў народнай традыцыі. Вобраз чорнага ворана ў фальклору, як вядома, надзелены хтанічнай сімволікай, што выражаецца ва ўяўленнях аб сувязі ворана са смерцю і светам памерлых, трактоўцы яго як прадвесніка няшчасцяў¹ і інш. [4, с. 434–436].

Аднак, як ні парадаксальна, у савецкай фалькларыстыцы пры ўсёй выразнасці і героіка-гістарычнай афарбаванасці гэтыя творы (ПЗР і ЧВ) не былі кананізаваныя, як, напрыклад, народныя ператэкстоўкі песень савецкіх кампазітараў, шматлікія “пісьмы”, “адказы” на іх. ПЗР і ЧВ няма ў акадэмічным выданні “Беларускі фальклор Вялікай Айчыннай вайны” (1961), у адпаведных раздзелах зборніка М. Чуркіна (1959), акадэмічнага выдання БНТ “Сацыяльна-бытавыя песні” (1987) і інш. Пры тым, што варыянты ПЗР і ЧВ не былі на перыферыі калектыўнай памяці і неаднаразова запісваліся фалькларыстамі ў першых пасляваенных экспедыцыях. Напрыклад: *“Ой, у лузе пры лужочку / Куст ракітавы стаіць, / Пад тым жа пад кусточкам / Салдатку ранены ляжыць. // З яго раны кроў сачылася / На істоптаны пясок. / Яго рана небольшая – / Грудзь прабітая штыком. // Прылятае чоран-воран, / Стаў кружыцца нада мной. / Не кружысь ты, чоран-воран, / Я – салдат ешчо жывой. // А ляці ты, чорны воран, / Каці, маменькі радной. / Не кажы ты, чорны воран, / Што я ранены ляжу. // А скажы ты, чорны воран, / Што засватаны хаджу. / Пасватала сабля востра / Маладога малайца. // Пасватала сабля востра / Маладога малайца, / Пажаніла пуля быстра / Ізвянчал сырой пясок”*. (Запісаў у 1949 г. Міхневіч В. М., в. Казулічы Кіраўскага раёна. Бабруйская экспедыцыя АН БССР [1, л. 16–17]).

Прычынай таго, што песні, якія адназначна ўспрымаліся як “выказванне” пра Грамадзянскую і Вялікую Айчынную вайну, абыходзіліся ўвагай фалькларыстаў, на нашу думку, з’яўляецца іх казацкае мінулае. Тэма казацтва развівалася савецкімі даследчыкамі песенных і эпічных жанраў, але толькі ў храналагічных межах эпохі народных паўстанняў XVI – XVII стст. Так, Л. Мухарынская пісала, што казацкія эпас і лірыка паўплывалі на беларускую баладу і лірычную песню, укараніўшы ў ёй новыя сюжэты, вобразы “казацэнек”, “праўдалых малойцаў” і інш. [7, с. 103]. У самых агульных рысах можна заўважыць, што ў савецкай гуманітарыстыцы гісторыя і культурная спадчына казацтва XIX – пачатку XX ст. замоўчвалася ці ігнаравалася, таму што казацтва царскай Расіі адназначна не падтрымала новую ўладу і практычна не пераходзіла на яе бок, захоўваючы свае асноўныя ідэалагічныя ўстаноўкі аб службе за Веру, Цара і Айчыну і да т. п. У гады Грамадзянскай вайны і ў першыя савецкія дзесяцігоддзі гэта этнасацыяльная група была рэпрэсавана (працэс атрымаў назву *расказачванне*, параўн.: *раскулачванне*). Песня пра чорнага ворана трактавалася як класава чужая. Прыкладам падобнай трактоўкі можа служыць той факт, што ў фільме “Александр Пархоменко” (1942) казацкая песня “Любо, братцы, любо...” паказана любімай песняй Нестара Махно. Рэвіталізацыя ПЗР і ЧВ, іх распаўсюджанне і папулярнасць у масавай культуры пачынаюцца ў грамадскай атмасферы эпохі перабудовы, на хвалі стыхійнага адраджэння расійскага казацтва (працэс атрымаў назву “казацкі рэнесанс”).

Такім чынам, у кантэксце нашага даследавання адзначым, што дыяхранічная трансляцыя песні “Под зеленою ракитой” ахоплівае значны адрэзак часу, аўтарскі характар яе пачатковай версіі з’яўляецца гіпатэтычным. Твор фалькларызаваўся, атрымаўшы заканамернае для народнапесеннай традыцыі ўзмацненне лірычнага пачатку. У рэчышчы яго сюжэтнага поля адбылося фарміраванне вельмі прадуктыўнага інварыянта – песні маналагічнай формы “Черный ворон”. Абодва творы рэпрэзентуюць познетрадыцыйную сацыяльна-бытавую (салдацкую) песню і захоўваюць сваю актуальнасць у сучасным бытаванні, на што ўказваюць, напрыклад, матэрыялы відэахостынгу YouTube.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. АІМЭФ. – Ф. 8. – Воп. 1. – Спр. 24. – Сш. 3. – Л. 16–17.

2. Веревкин, Н. Раненый русский воин / Н. Веревкин // Русский инвалид. – 1831. – № 227. – 8 сент.

¹ У часы сталіншчыны і пазней злавесная семантыка *ворана* праявілася ў народнай назве машыны для перавозкі зняволеных – *чорны воран, варанок*.

3. Вережкин, Н. Стихи / Н. Вережкин // Библиотека для чтения : Журнал словесности, наук, художеств, промышленности, новостей и мод. – Спб., 1837. – Т. XX. – С. 83–94.
4. Гура, А. В. Ворон / А. В. Гура // Славянские древности. – РАН, Ин-т славяноведения и балканистики. – М.: Междунар. отношения, 1995. – Т. 1: А (Август) – Г (Гусь) / под ред. Н. И. Толстого. – С. 434–438.
5. Гусев, В. Е. Песни и романсы русских поэтов / В. Е. Гусев. – Л., М. : Сов. писатель, 1965. – 1119 с.
6. Крупянская, В. Ю. Материалы по истории песни Великой Отечественной войны [тексты с ком.] / В. Ю. Крупянская, С. И. Минц. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – 210 с.
7. Мухаринская, Л. С. Белорусская народная песня: историческое развитие (очерки) / Л. С. Мухаринская. – Минск : Наука и техника, 1977. – 214 с.
8. Налепина, А. Л. Солдатский песенник / А. Л. Налепина, О. Ю. Щербакова // Российский Архив (История Отечества в свидетельствах и документах XVI–XX вв.). Вып. VI. – М.: ТРИТЭ – “Российский архив”, 1995. – С. 472–487.

УДК 821.161.1

ФЕНТЕЗІЙНІ ПАРАМЕТРИ «ДОМУ, В ЯКОМУ...» МАРІАМ ПЕТРОСЯН

А. І. Гурдуз

*Бердянський державний педагогічний університет
Бердянськ, Україна
gur dai@ukr.net*

Пріоритетне для пострадянських літератур у XXI ст. вироблення концепції самобутнього шляху актуалізує національну міфотворчість, продуктивну у фентезі. Доводимо фентезійну природу «Дому, в якому...» М. Петросян (із синтезованими в його тексті елементами інших літературних жанрів сучасності), виявляючи подібність просторової організації його і циклу романів С. Лук'яненка «Варти».

Ключові слова: фентезі; магічний реалізм; жанр; типологічна подібність; концепт.

FANTASY PARAMETERS OF “THE HOUSE IN WHICH...” BY MARIAM PETROSYAN

A. I. Gurduz

*Berdyansk State Pedagogical University
Berdyansk, Ukraine
gur dai@ukr.net*

The elaboration of the concept of the original way is priority for post-Soviet literatures in the XXI century, and it actualizes national myth-making, which is productive in fantasy genre. We prove the fantasy traits of «The House in Which...» by M. Petrosyan (with elements of other literary genres of the present synthesized in its text), also revealing the typological similarity in the spatial organization of its art world and of the cycle of novels «Watches» by S. Lukyanenko.

Key words: fantasy; magical realism; genre; typological similarity; concept.